

OSMANLI ARAŞTIRMALARI

XXVIII

Neřir Heyeti - Editorial Board

Halil İNALCIK - İsmail. E. ERÜNSAL

Heath W. LOWRY - Feridun EMECEN

Klaus KREISER

Misafir Editörler

Hatice AYNUR - Mehmet KALPAKLI

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

XXVIII

Prof. Dr. Mehmed ÇAVUŐOĐLU'na

ARMAĞAN - IV

İstanbul - 2006

RÛHÎ'NİN ŞAİR ANLAYIŞI

Nihat ÖZTOPRAK*

Bu makalede**, 16. yüzyılın önemli divan şairlerinden olan Bağdatlı Rûhî (ö. 1014/1605-1606)'nin şair hakkındaki değerlendirmeleri ele alınmıştır. Konuyla ilgili, Rûhî'nin kendi kaleminden çıkmış bir eseri yoktur. Burada verilen bilgiler, onun yegâne eseri olan divanında beyitler arasına serpiştirilmiş görüşlerdir. Şairler, şair ve şiir anlayışlarını özellikle divanlarının mukaddimelerinde, şiir, şair vb. redifli şiirlerinde, kendilerinden ve devirlerinden söz ettikleri "Hasb-i hâl" ya da "letâif" türü şiirlerinde, kasidelerin fahriye bölümlerinde ya da hangi tür ve şekilde olursa olsun mahlasın geçtiği beyitlerde ortaya koyarlar. Rûhî de görüşlerini Bu sayılanlar arasında daha çok mahlas beyitlerinde

* Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

** Bu çalışma, Bağdatlı Rûhî'nin şiir ve şair anlayışını ortaya çıkarmak amacıyla yapılan araştırmanın ikinci makalesini oluşturmaktadır. Dizinin birinci makalesi "Rûhî'nin Şiir Anlayışı" adıyla tarafımızdan hazırlanmış olup *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*nin on ikinci sayısında (İstanbul 2005, s. 101-136) yayımlanmıştır. Bu iki çalışma birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Hacimce bir makalenin sınırlarını aşması sebebiyle iki kısımda düzenlenmiştir. Tamamlayıcılık ve devamlılık sebebiyle Rûhî'nin hayatı ve eseri hakkında ilk makalenin bir numaralı dipnotunda verilen bilgi bu makalede tekrar verilmemiştir. Bununla birlikte, ayrı birer çalışma olarak hazırlandıkları ve yayımlandıkları için her iki makalenin sonuna da ayrı sonuç kısmı ilâve edilmiştir. Makale hazırlanırken beyitlerin yerleri, Prof. Dr. Coşkun Ak tarafından hazırlanan *Bağdatlı Rûhî Divânı* (2c., Bursa 2001) adlı yayımdan gösterilmiştir. Ancak lüzumu hâlinde Arap harfli matbu nüsha *Külliyât-ı Eş'âr-ı Rûhî-i Bağdâdî* (İstanbul 1287)'den de yararlanılmıştır. Beyitlerin yerleri Arap harfli baskıda sayfa numarası ve bulunduğu sayfadaki beyit sıra numarası (meselâ: s. 123, b. 5); Coşkun Ak neşrinde ise, sayfa numarası, nazım şeklinin kısaltması, varsa şiir numarası ve sonra beyit numarası (meselâ: s. 213, G.5/3 ya da s. 47, K, b. 7) sırasıyla verilmiştir. Kasidelere şiir numarası verilmediği için sayfa numarası, nazım şeklinin kısaltması ve beyit numarası şeklinde bir yol izlenmiştir. Nazım şekilleri gazel: G, kaside: K, kat'a: Kt, rubai: R, terkib-bent: Tkb, muaşşer: M kısaltmalarıyla gösterilmiştir.

dile getirir. Ayrıca şairleri konu alan gazel ve kasideleri vardır: Gazellerinden biri "şair" redifli (s.498-499, G. 295/1-8), diğeri

*Gayr idemez nükte bize şâ'iriüz
Nükte serâlukda 'aceb mâhirüz* (s. 597, G.442/1,1-7)

matlalıdır. Kasidelerinin ise biri "Kasîde-i Mektûb..." (s. 158-161), üçü "Berây-ı Letâif Güfte Şud" (s. 152-158, 161-165) başlıklıdır. Rûhî bu gazel ve kasidelerinde şiir ve şair hakkındaki düşüncelerini yoğun olarak açık bir şekilde dile getirmiştir. Diğer birçok divan şairlerinden farklı olarak o, her fırsatta bir vesileyle poetik görüşlerini ortaya koyma gayreti içindedir. Onun bu özelliğini ortaya çıkarma düşüncesi elinizdeki bu makalenin yazılmasına zemin hazırlamıştır.

Rûhî, şair yerine aynı anlamda suhan-sâz, suhan-ver, suhan-güzâr vs. kelime ve tamlamalarını da kullanır. Şair kelimesinin dışındaki bu vb. kelimeler özellikle şairde olması gereken vasıfları yansıtır.

Rûhî, bazı beyitlerinde "Nasıl şair olunur?" sorusunun cevabını verir. Ona göre şair olabilmenin en önemli yolu, bir üstadın yanında bulunmak ve ondan ders almaktır. Bu anlayışla şairliğe hevesli gençlere "Ey şairliğe hevesli gençler! Gelin tab'-ı Rûhî'den dersler alın" diye seslenir:

*Gelün ta'lîm alun ey nev-hevesler tab'-ı Rûhî'den
Ki âyîn-i suhan ol nükte-perdâza müsellemdir* (s. 458, G. 232/7)

Şiirin kendine özgü geleneği, bilgisi, kuralları vardır. Bunlar bir üstatтан ders alınarak öğrenilebilir. Aynı hususta İranlı şair Urfî-i Şirâzî (ö.999/1591) bir beytinde kendini inciye, atalarını yani üstatlarını denize benzeterek, kıymette atalarını geçtiğini ancak bu değer de onlardan kaynaklandığını vurgular. Urfî'nin bu görüşlerini açıklayan divan şairi Neşâtî (ö.1085/1674), özetle şunları söyler: İnci, denizden yükselen buharların bulutlar aracılığıyla yağmur olarak tekrar denize dökülmesi esnasında ağız açmış sedeflerin içine düşmesiyle oluşur. İşin özüne dikkat edilirse inciye dönmüş yağmur damlasının aslı yine denizdendir. Üstünlüğü, denize olan bağlantısı ve yakınlığından kaynaklanır.¹ Rûhî de başkaları gibi üstat veya üstatlardan ders almıştır:

1 Neşâtî, *Şerh-i Müşkilât-ı Bazı Ebyât-ı Urfî*, haz. Şüleyman Çaldak, Kâzım Yoldaş, Kubbealtı Yay., Malatya 2000, s. 42-47.

Ehl olan red itmez eş'âr-ı selâset-bahşuni
Rûhiyâ üstâd olan inkâr-ı üstâd eylemez (s.595, G.438/5)

Matbu divanının sonunda "Terceme-i Hâl-i Sâhib-i Dîvân-ı Bağdâdî" başlıklı hayatını konu alan kısa yazıda Rûhî'nin tanınmış şairlerin şiirlerini dikkatle araştırdığı, sürekli fasih şairlerin izini takip ettiği kayıtlıdır.² Kendisi de bir beytinde "Üstada hizmet eyleyip de üstat olmayan var mıdır?" diyerek üstat olmak için üstada hizmet etmek gerektiğini vurgular.

Pîr-i 'ışkun hıdmetin eyleserem ey Rûhî n'ola
Kim ki hıdmet eylemiş üstâda üstâd olmamış (s. 665, G.540/5)

Bazı beyitlerinde üstatlarının ismini vermiştir: Bir beytinde Harîrîzâde Ahmed'in şakirdi olmakla övünür.³ Bir başka beytinde "Lutfunun feyzinden söz (şiir) ilminde sana bu şekilde el veren iki nur sahibi adaşın kimdir?" diye sorarak üstadından söz eder. Şiir ilminde el aldığı şahıs, "Zü'n-nûreyn"⁴ lâkablı ve aynı zamanda adaşı olan Osman isimli biridir. Zira Rûhî'nin adı da Osman'dır:

Kimdir ol hem-nâm-ı zü'n-nûreyn kim virmişdür el
Feyz-i lutfından suhan fenninde bu hâlet sana (s. 326, G. 34/9)

ŞAİRİN HAL VE VASIFLARI

Yukarıda dile getirildiği gibi şair olmak için bir üstattan ders almak çok önemlidir. Bununla birlikte divan şairlerinin çoğunda olduğu gibi Rûhî'ye göre de şairlik Allah vergisidir. Allah vergisi şairlik kabiliyetine sahip olanlar güçlü şair olabilirler. Onların sözlerindeki selâset ve tabiatlarındaki kabiliyet şairliklerini ortaya koyar. Rûhî, şairin yaratılış hâlini ifade etmek için en çok "tab'" kelimesini tercih eder. Tab' kelimesiyle mizaç, yaratılış ve karakteri, özellikle hayal zenginliğini yani mazmun bulma kabiliyetini, kısaca sanat yönünden zevk

2 *Külliyât-ı Eş'âr-ı Rûhî-i Bağdâdî*, s. 364.

3 Biz Harîrî-zâde Mollâ Ahmed'ün şakirdiyüz

Rûhiyâ gör kim ne zî-mikdârdur üstâdumuz (s.654, G.524/5) Harîrî hakkında bilgi için bk. Cemal Kurnaz, "Rûhî'nin Dostları", *Divan Edebiyatı Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara 1997, s. 137.

4 Zü'n-nûreyn: İki nur sahibi anlamına gelir. İslâmın 3. halifesi Hz. Osman da Hz. Peygamber'in iki kız çocuğuyla evlendiği için bu lâkap ile anılırdı.

ve kabiliyetlere sahip bir yaratılışı kasteder.⁵ Rûhî şairliğini bu güce dayandırır. Ona sahip olmayanlar teknik yönden yeterli bilgileri olsa ve bunlarla şiir yazsalar bile güçlü şair sayılamazlar.

*Çekme gam Rûhî ko dem ursun edânî şî'rden
Şâ'ir olmak mümkün ammâ kuvvet-i güftâr güç*

(s. 366, G. 95/8)

*Kimseye cevri edici olma husûsan güzelim
Mâlik-i tab'a ki gâyetde mizâcı ter olur*

(s. 1056, Kt. 13/1)

Son beyitte "tab'" kelimesi yaratılış, kabiliyet, sanatkâr, yapı anlamlarında kullanılmıştır. Rûhî, şairlik gücünü veren tab'ın şairin vasıflarını yansıttığını ifade ederek onu lâtif, selîm, dikkatli ve nüktedân (hurde-dân), şen (güşâde), pâk, sâf, âlf, suhansâz, kuvvetli vb. vasıflarla niteler.⁶ Bazen de onu teşbih yoluyla hüma, sadef, tevsen, ve oğula benzetir.⁷ Bir beytinde de tab'ını bağban olarak tasavvur eder. Bu beyitte sözünü bağa, gönül açan beyitlerini meyveli fidana teşbih ederken tab'ını da bağban gibi hayal eder. Bağban olan tab'ı söz bağında meyveli fidana benzeyen beyitler nazm eder.

Bâğ-ı suhanda terbiyet-i tab'ı eylemiş

Her beyt-i dil-güşâsını bir bâr-ver-i nihâl (s. 137, K, b. 12)

Divan şairleri şiirlerinde şair ve şiirle ilgili düşüncelerini bazen doğrudan, bazen dolaylı olarak ifade ederler. Çoğunlukla kendilerinden, üstatlarından, kendilerinden önce yaşamış ya da çağdaş şairlerden söz ettikleri beyitlerde şairlerin vasıflarını konu ederler. Rûhî'nin şair hakkındaki görüşleri de umumiyetle bu tür beyitlerden yararlanılarak tespit edilmiştir.

Yukarıda, gerçek şairliğin Allah vergisi olan tab'a dayalı olduğu ve onun da şairin yaratılışında bulunduğu şeklindeki Rûhî'nin görüşü ortaya konmuştu.

5 Bunun dışında sözlüklerde tab'ın "mühür, damga, kitap basma" anlamlarından da söz edilmektedir.

6 Örnek beyitler: *Bağdatlı Rûhî Dîvânı*, s. 155, K, b. 6; s. 236, Kt, b. 3; s. 330, G. 40/5; s. 427, G. 185/9; s. 499, G. 295/7.

7 Örnek beyitler: *Bağdatlı Rûhî Dîvânı*, s.136, K, b. 5; s. 137, K, b. 7; s. 399, G. 147/7; s. 719, G. 623/5; s. 778, G. 713/7; s. 808, G. 758/5; s. 908, G. 912/5; s. 973, G.1011/5.

Hatta ilâve olarak konuyla ilgili birtakım kelime ve tabirlerden de söz edilmişti. Bundan sonra ise yukarıda söylenenlere bağlı olarak Rûhî'ye göre şairde bulunan genel hal ve vasıflar üzerinde durulacaktır.

1. Nüktedan⁸

Nükte, herkesin kavrayamadığı ince mana, zarif ve şakalı söz anlamındadır. Divanda, "nükte, nüktedân, nükte-güzerân, nükte-perdâz, nükte-senc, nükte-serâ" gibi kelime, birleşik kelime ve tamlamalar hâlinde yer almaktadır. Rûhî ince ve manalı söz söylemeyi, güçlü şairliğin önemli bir vasfı olarak görmektedir. Bir beytinde "Ben o Rûhîyem ki söz (şiir) alanında nüktedanlık bana verilmiştir" der:

*Ben ol Rûhîyem kim tarîk-i suhanda
Olupdur bana nüktedanlık müselleme* (s. 141, K, b. 44)

Diğer bir beytinde ise kendini her güzele meyletmeyen bir nüktedan olarak niteler ki burada nüktedanı gerçek âşık anlamında kullanmıştır.

*Rûhiyâ biz nüktedânuz kılmazuz her hûba meyl
Bir söz anlar yâr bir hâl ehli cânân isterüz* (s. 607, G. 455/7)

2. Dakîk hayal

Şairleri güçlü ve güçsüz diye birbirlerinden ayırt edebilmenin bir yolu da hayal ve hayaldeki inceliklerdir. Vezinli ve kafiyeyle şiir yazmak mümkün fakat bunları ince hayallerle süslemek her şiir yazarının harcı değildir.⁹ Rûhî, Osman Paşa hakkında yazdığı kasidesinde her mısraı "Kanı anun gibi bir..." ifadesi ile başlayan iki beytin bir mısraında memduhunu "Kanı anun gibi bir münşî-i

8 Konuyla ilgili diğer örnek beyitler: *Bağdatlı Rûhî Divânı*, s. 158, K, b. 45; s. 159, K, b. 13; s. 167, K, b. 32; s. 458, G. 232/7; s. 499, G. 295/2; s. 582, G. 418/4; s. 590, G. 429/5; s. 597, G. 442/1; s. 607, G. 455/7.

9 Tezkire yazarı Latîfî (ö.990/1582), *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsıra-i Nuzemâ* adlı tezkiresinde Cemîlî hakkında bilgi verirken "Nevâyi'nin üç ciltlik divanındaki şiirlerinin tamamına kafiye kafiye nazire söylemiştir. Ama bunlar sadece vezin ve kafiye açısından naziredirler, sanat, hayal, güzellik ve söyleyiş bakımından değil." diyerek bu gerçeğe işaret etmiştir. *Latîfî Tezkiresi*, haz. Mustafa İsen, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990, s. 147-148.

dakîk hayal" diye över.¹⁰ Kendisinin ince hayalli oluşunu da ince hayalle süslediği şu beytinde ifade eder:

*Miyânı kılca cânumdur dimiş ağıâr işitmiş yâr
Dimiş nâzûk hayâl ancak bu Rûhî'nün hayâlidür*

(s. 535, G.345/7)

Divan şiirinde sevgilinin beli incedir. Çoğu zaman kıl kadar ince olduğu söylenir. Bazen kıldan da ince olup bir görünür bir görünmez. Bu sebeple hayal olarak isimlendirilir. Nitekim hayal de bir görünüp bir görünmeyen şeydir. Hayal ifadesinin kullanılışında kolay elde edilemeyeşi, ulaşılamaz oluşu da etkili olmaktadır.¹¹

3. Rengîn edâ¹²

Harun Tolasa, *16. yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi I* adlı eserinde edayı "...şairin anlatıma verdiği şahsi hareket tarzı, hatta üslubu da diyebiliriz" şeklinde tarif eder.¹³ Eda, şairin anlatım yönünü ifade eder. Şiiri anlatım yönüyle sıkıcı olmaktan çıkararak bir unsurdur. Rûhî bu konuda da iddialıdır. Bir beytinde "Herkes vezinli birkaç beyit söyleyebilir. Ancak hüner, Rûhî gibi rengin edaya sahip olmaktır" der.

*Bir iki beyt-i mevzûn dimeye herkesde kudret var
Hüner Rûhî gibi rengîn edâya mâlik olmaktadır*

(s.530, G.338/8)

Beyte göre Rûhî edayı bir hüner saymakta ve şiiri şekilden kurtaran bir unsur olarak sunmaktadır. Böylece onun, şairliği yalnızca şekle uygun yani vezinli ve kafiyeli sözler söylemekten farklı gördüğünü ifade edebiliriz. Bir başka beytinde ise "Rûhî'ye söz söyleten (şiir yazdıran) şey başkalarına

10 Beyitler için bk. *Bağdatlı Rûhî Dîvânı*, s. 83, K, b.14, 15.

11 Divan şairlerine bir örnek olarak Bâkî (ö.1008/1600)'nin hayal ve hayal-bel ilişkisini işleyen beyitleri için bk. Zehra Koçak-Aslan, "Bâkî Divanı'nda Sevgili ve Sevgiliye Ait Fizikî Unsurlar," Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001, s. 96-97.

12 Konuyla ilgili diğer beyitler: *Bağdatlı Rûhî Dîvânı*, s. 552, G. 370/3; s. 631, G. 488/10-11.

13 Harun Tolasa, *16. yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi I*, Ege Üniversitesi, İzmir 1983, s. 374.

üstünlük sağlayacak şekilde söz söyleme gücü veren şaraptır. Âb-ı hayat içenler dahi onun gibi söz söyleyemez" der.

*Rûhî'ye söyleden sözi şarâb-ı gâlibânedür
Âb-ı hayât içenlerün buncılayın edâsı yok* (s. 705, G.602/5)

Beyitte âb-ı hayat ile şarap arasında mukayese yapılmıştır. Bu mukayese şarabın âb-ı hayattan daha üstün olduğuna dikkat edilirse şarapla aşk kastedilmiş olabilir. Beyitte ifade edildiği gibi gerçekten de şarap içen insanın dili çözülür, çok konuşur.

4. Fasih lisan, belâgat ehli¹⁴

Rûhî bir beytinde, lisanının fasih oluşundan söz eder. Dilin fasih oluşu, kullanılan kelimelerin düzgün, akıcı, anlaşılır ve ahenkli bir biçimde kullanılması şeklinde tarif edilebilir. Rûhî beytinde "Fasih-lisan"ı bu manada kullanarak gazelerinde kullandığı dilin fasih oluşuyla övünür.¹⁵

*Vasf-ı lebinde her gazelüm görse dir o şûh
Bu Rûhî-i fasîh-lisânun edâsıdur* (s. 477. G. 260/5)

Belâgat kelimesi ise "ehl-i belâgat" ya da "belâgat ehli" şeklinde, daha çok şair kastedilerek beyitlerde yer almaktadır. Aşağıdaki beyitte Rûhî kendine seslenerek "Ey Rûhî! Devlet yani makam, mevki, itibar istersen Anadolu'ya git. (Zira) orada (insanlar) bir belâgat ehli görünce ona itibar ederler"

14 Diğer örnek beyitler için bk. *Bağdatlı Rûhî Divânı*, s. 99, K, b. 42; s. 137, K, b. 19; s. 222, Kt, b. 18; s. 597, G. 442/3.

15 Meşhur "terkib-bendi" istisna tutulacak olursa divanındaki son derece sade, akıcı ve kolay söylenmiş hissi veren başarılı 1115 gazeli ile Rûhî, Türk edebiyatının gazel şairlerinden biri sayılabilir. Bk. Nihat Öztoprak, *Rûhî*, Timaş Yay., İstanbul 2001, s.15. Burada, 17. yüzyılın büyük şairlerinden Urfalı Nâbî (ö. 1124/1712)'nin şiirde herkesin anlamayacağı kelimeleri çok kullananları tenkit eden nefis beytini de kaydetmek konuya katkı sağlayacaktır.

Ey şî'r miyânında satan lafz-ı garîbi
Dîvân-ı gazel nüsha-i kâmûs değildir

(bk. Ali Fuat Bilkan, haz. *Nâbî Divanı*, MEB, İstanbul 1997, I, 587, G. 167/8) Beytin anlamı şöyledir: "Ey şiir içinde garip kelimeler kullanan kişi! Gazellerden meydana gelmiş bir divan lügat değildir."

*Rûhiyâ devlet dilersen 'azm-i Rûm it kim hele
Meyl iderler anda bir ehl-i belâgat görseleler (s. 555, G. 374/5)*

Şairin bu beyitte, Anadolu'da şair ve sanatkârlara itibar edildiğini vurgulaması dikkat çekicidir. Bu ifade, başta İstanbul olmak üzere Bursa, Kütahya, Amasya, Konya vb. 16. yüzyıldaki diğer kültür merkezlerini de kapsamaktadır.¹⁶

5. Bilgili, nâmdâr¹⁷

Rûhî, şairlik ile ilmi birbirinden ayrı düşünmez. Kendini bilgili şairlerden sayar. Ancak şairde olması gereken bilginin mahiyetini belirtmez. Kastedilen bilgi, şiir bilgisi olabileceği gibi devrin diğer alanlarına ait bilgileri de içine alabilir. Yahut her ikisi birden kastedilmiş olabilir ki bizim de kanaatimiz bu yöndedir. Cahillerin şiir yazması ve şair geçinmelerinden sonra halk arasında şairin seviyesi düşmüştür. Bu yüzden, Rûhî ve onun gibi bilgili şairler, şair olduklarını söylemeye utanır olmuşlardır:

*Şi're karışdı cühelâ Rûhiyâ
Âr ider olduk dimege şâ'irüz (s.598, G. 442/7)*

Bu beyit vesilesiyle Fuzûlî(ö. 963/1556)'nin Türkçe divanının dibacesinde şair-şiir-ilim ilişkisini vurgulayan "Zîrâ ki 'ilmsüz şi'r esâsı yoh dîvâr kimi olur ve esâssuz dîvâr gâyetde bî-i 'tibâr olur" sözünü hatırlamak gerekir.¹⁸

6. Alçak gönül, nazik mizaç

Şairlik kabiliyetine sahip olanlar bir yandan yüksek belâgat burcunda hüma kuşu gibi kanat çırparken diğer yandan alçak gönüllü olurlar. Rûhî böyle

16 Bilindiği gibi Bağdat'ta doğan ve orada yetişen Rûhî daha sonra ordudaki görevi icabı Bağdat, Erzurum ve Şam vilayetlerinde çalışmış ve ömrünün çoğunu Bağdat ve Şam'da geçirmiştir. Bununla birlikte onun İstanbul ve Konya'ya da gittiği bilinmektedir. Beyitten anlaşıldığına göre İstanbul ve diğer uğradığı Anadolu'da yer alan şehirlerde kendisine ve diğer şairlere gösterilen yoğun ilgiden çok etkilenmiştir. Bk. Nihat Öztoprak, *a.g.e.*, s.12-13.

17 Diğer örnek beyitler için bk. *Bağdatlı Rûhî Dîvânı*, s. 499, G. 295/1; s. 562, G. 383/6-7; s. 597, G. 442/3.

18 Füzûlî, *Türkçe Dîvân*, haz. Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cumbur, Türkiye İş Bankası, Ankara 1958, s. 6. Ayrıca bk. M. Nur Doğan, *Fuzûlî'nin Poetikası*, Kitabevi, İstanbul 1997, s. 79.

olduğu için Allah'a şükreder. Alçak gönüllülüğün yanında şairler oldukça naziktirler. Kalpleri ayna gibidir, çabuk kırılır. Nasıl ki kırılan ayna eski hâline getirilemezse kırılan kalp de eski hâline getirilemez.

*Bi-hamdillah ne denli gönlümüz alçaksa ey Rûhî
Hümâ-yı tab'ımız pervâz ider evc-i belâgatda*

(s. 908, G.912/5)

*Kimseye cevri idici olma husûsan güzelüm
Mâlik-i tab'a ki gâyetde mizâcî ter olur*

Şâ'iriün gerçi ki âyîne durur kalbi velî

Sınmasun yoksa ki her pâresi bir nişter olur (s. 1056, kt.14)

Rûhî şairin kalbini naziklik bakımından aynaya benzetiyor. Burada kastedilen ayna elbette camdan yapılmış aynadır. Rûhî'ye göre cam kırıldığı zaman her parçası hekim bıçağı neşter gibi kesici olur. Şair bu özellikten yararlanarak nazik mizaçlı bir şairin kalbi kırıldığı zaman sertleşip keskin bir dile sahip olabileceğini açık bir dille belirtiyor.

7. Kâmil

Kâmil olmak bir yaşam tarzı, bir mizaç özelliği olarak değil, kabiliyet, bilgi ve tecrübenin insana kazandırdığı hâl ve vasıf olarak ele alınmıştır. Böyle bir hâlin söz ehli arasında tasvip gördüğü anlaşılmaktadır.

*Yüz şükr ki eltâf-ı Hudâ-yı müteâl
Kıldı beni feyz-i ma'rifetle hoş-hâl*

Her kim ki suhan-şinâsdur fehm eyler

Lâzım degül eyleyem ben izhâr-ı kemâl (s. 1041, R. 1)

Rûhî bu rubaisinde kemalini ortaya çıkarmasına gerek olmadığını, her şairin bunu anlayabileceğini söyler. Bu ifadenin içinde, insanda var olan kemali cahillerin anlamayacağı, onlardan bunu beklememek gerektiği bilinci de yatmaktadır. Böylece Rûhî, şairi anlayabilmek için seviye gerektiği gerçeğini vurgulamıştır.

Rûhî, şair Vukû'î için "Vukû'î gibi az vâkı' olur bir şâ'ir-i kâmil"¹⁹ ifadesini kullanarak onu kamil bir şair olarak niteler.

8. Suhandan²⁰

Rûhî, suhandan, sahib-suhan, ehl-i suhan, suhan-sâz tabirlerini beyitlerde "fesahatli söz söyleyen, güzel ve düzgün söz söylemesini bilen" anlamlarında şair karşılığında kullanmıştır. "Gelin, güzel ve düzgün söz söyleyebilen Rûhî'yi dinleyelim, bakalım ilk bahar vafında ne söylemiş" şeklinde nesre çevirebileceğimiz beytinde Rûhî, "sahib-suhan"ı şair karşılığında kullanmıştır:

*Görelüm tâze bahârün ne dimiş vafında
Gelünüz dinleyelim Rûhî-i sâhib-suhanı (s. 1030, G.1101/5)*

Başka bir beytinde ise çok hürmet ettiği ve istifade ettiği, dönemin büyük şairlerinden Azmîzâde Hâletî'yi²¹, cihan şairi anlamında "suhandân-ı cihân" olarak nitelemektedir:

*Bende yok ol denli kudret söyleyüp²² evsâfunı
Sen suhandân-ı cihâna eylesen 'arz-ı kelâm (s. 147, K, 41)*

9. Kanaatkâr²³

Şair kanaatkâr olmalıdır. Kanaat mülkünün padişahu olan kimsenin güneş başına tac, çarh altında taht olur. Yani kanaat padişahu olan cihan padişahu olur.

19 *Bağdatlı Rûhî Dîvânı*, s. 155, K, b.6.

20 Diğer örnek beyitler için bk. *Bağdatlı Rûhî Dîvânı*, s. 99, K, 41; s. 144, K, b. 23; s. 399, G. 146/6; s. 557, G. 376/4-5...

21 Türk edebiyatında rubaî şairi olarak tanınan Azmîzade Halefî(ö. 1040/1631) h. 1011 Recebinde (m. 1602 Aralık ayı veya 1603 Ocak ayında) Karaçelebizade Mehmed Efendi yerine Şam kadılığına tayin edilmiştir. O sırada Şam'da bulunan Rûhî, Halefî'nin Şam kadılığına tayini üzerine tarihler düşürmüştü ve ayrıca hakkında bir kaside kaleme almıştır. Rûhî bu şiirlerinde onun özellikle adaletine vurgu yapmıştır. Geniş bilgi için bk. Bayram Ali Kaya, *The Dîvan of Azmîzade Halefî*, Harvard University, 2003, I, 5.

22 *Külliyât-ı Eş'âr-ı Rûhî-i Bağdâdî* de "söyleyüp" yerinde "kim idüp" vardır. Bk. *a.g.e.*, s. 45, b. 14.

23 Konuyla ilgili diğer bazı beyitler: *Bağdatlı Rûhî Dîvânı*, s. 499, G. 295/7; s. 597, G. 442/5, 6.

*Pâdişâh-ı mülk-i istiğnâ olursan Rûhiyâ
Mîhr olur başunda efser çarh olur altunda taht (s. 359, G. 84/5)*

Beyit, Rûhî'nin hikemî tarzda yazılmış güzel beyitlerinden biridir. Ancak dikkat edilirse Rûhî, kendini kanaatkâr olarak nitelemiyor, "olursan" ifadesini kullanarak yalnızca fikrini belirtiyor.

Buraya kadar başlıklar hâlinde verilen nüktedan, dakik hayal, rengin eda, fasih lisan, belâgat, bilgi, nâmdâr, alçak gönül, nazik mizaç, kâmil, suhandan, kanaatkâr vasıfları Rûhî'nin bilhassa kendisinde bulunduğu ve şairlerde olması gerektiğine inandığı özelliklerdir. Bunlara ilâve olarak onun üzerinde durduğu başka vasıflar da vardır. Sözü uzatmamak için ayrı başlıklar hâlinde incelenmeyen bu vasıflar şunlardır: Cömertlik, soyluluk, ahlâk, sohbet, dostluk, fazilet davasında bulunmamak, para ve mevkie önem vermemek, menfaat için başkalarına boyun eğmemek vb. Rûhî'nin şiirlerinde çeşitli hayal ve tasavvurlar arasında yer verdiği bu vasıfların ortak özelliği hemen hepsinin müspet olmasıdır. Divan şiirinde şairlerin manzumelerinde yer verdikleri birçok menfi şair vasıfları da vardır ki bunlar Rûhî'de yok denecek kadar azdır. Meselâ: Karamsarlık, karamsarlık, dengesizlik, taşkınlık, serserilik, cinsellik vb. Ayrıca içki ve işret düşkünlüğü de beyitlerde yok denecek kadar azdır. Bütün bunlar iyi değerlendirildiğinde görülür ki onun gözünde şair, mükemmel bir insan olup toplum içinde örnek ve önder bir misyona sahiptir.

ŞAİRLE İLGİLİ BENZETMEYE DAYALI ÖZELLİKLER

1.Şair-padişah, sultan, köle

Divan şairleri devlet başkanı unvanı olarak daha çok padişah kelimesini tercih etmişlerdir. Rûhî de en çok bu kelimeyi kullanmış bazen de sultan, şah, şeh, serir, malik vb. adlara yer vermiştir. Rûhî'nin yaşadığı dönemde Osmanlı Devletinde padişah, ülkenin en yetkilisi ve mülkün sahibi idi. Rûhî de aşağıdaki mısralarda kendini söz ülkesinin padişahı olarak tasavvur eder.

*Yıllarla ki ben vasf-ı cevânân itdüm
Erbâb-ı kemâle 'arz-ı 'irfân itdüm*

*Virildi bana serîr-i iklim-i suhan
Şâhâne geçüp serîre dîvân itdüm*

(s. 1041, R.2)

Rûhî, birçok beytinde kendini "söz ülkesinin şahı, başı" olarak tanıtır. Bu tür beyitlerde nazm bir ülke, şair de onun padişahı olarak tasavvur edilir. Yukarıdaki rubaisinde şair, bir padişah gibi tahta geçip divan yani toplantı yönettiğini ifade ederken divan kelimesini aynı zamanda şiir defteri anlamında tevriyeli kullanarak, divan tertip ettiğini de vurgulamıştır. Bu ifadeye dayanarak Rûhî'nin daha sağlıklıdayken divan tertip ettiğini düşünebiliriz. Ayrıca söz ülkesinin tahtının kendisine verildiğini söylemesi, zamanında büyük şair olarak kendine itibar edildiği şeklinde yorumlanabilir. Şair-padişah ilişkisinin işlendiği beyitlerde yer yer padişah ve hükümlerlik alâmetleriyle ilgili kelime ve terkipler kullanılır, örf ve âdetlere işaret edilir. Aşağıdaki beyitte, hükümlerlik alâmetlerinden olan "sikke kestirmek"ten yani adına para bastırmaktan söz edilir. Dönemin tanınmış şairlerinden Azmî-zâde Hâletî(ö. 1040/1631)'yi vasf ederken Rûhî, onu nazm ülkesinin sikke sahibi sultanı olarak tanıtır.²⁴

Sensin ol sultân-ı sâhib-sikke-i iklîm-i nazm

Kim çıkarmış tab'-ı pâkin fazl ile 'âlemde nâm²⁵

(Matbu nüsha, s. 45, b.13)

Şeh-i mülk-i suhandur Rûhî ammâ ol kadar var kim

Öginmez kendüye da'vâ-yı 'irfân ile şân virmez

(s. 623, G. 478/8)

Yukarıdaki beyitlerde dile getirildiği gibi Rûhî âlemin sultanıdır. Ancak aşk köyünün kölesidir. Zira o köyün sultanı sevgilidir. Rûhî, aşk köyünün sultanı olan sevgilinin kölesi, kuludur. Bu anlayış hemen bütün divan şairlerinde vardır.²⁶

Gedâ-yı kîy-ı 'ışkuz 'âlemün sultânıyuz cânâ

Fakîr-i derd-mendüz mülk-i 'ışkun hânıyuz cânâ

(s. 306, G.5/1)

24 Divan şiirinde sultanlık alâmetleriyle ilgili âdetlere örnekler için bk. Nihat Öztoprak, "Divan Şiirinde Osmanlı Geleneğinin İzleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 2000, III, 156-159.

25 Bu beyit, *Bağdatlı Rûhî Divânı*'nda 148. sayfa, 34. dipnotta yer almaktadır.

26 Sultan-âşık-köle ilişkisini işleyen diğer bazı örnek beyitler: *Bağdatlı Rûhî Divânı*, s. 306, G. 5/1; s. 311, G.13/7; s. 357, G. 82/5; s. 359, G. 84/5.

2.Şair-âşık

Yahya Kemâl, lirik şiiri asıl şiir olarak tanımlar. Ona göre şiirde lisan, zevk, fikir, mazmun her şey eskir, yalnız aşk eskimez, her dem tazedir. Divan şairleri aşk eksenli bir şiir anlayışı içindedir. Hemen her beyitte bir vesileyle beşerî veya ilâhî anlamda aşk, âşık, maşuk, rakip konu edilir. Rûhî de bir çok şiirinde aşkı işlemiş ve kendini âşık olarak tanıtmıştır. Ona göre şair âşık olmalıdır²⁷ ve aşkta karşılık beklememelidir. Çünkü maşukun âşığa merhameti olmaz. Aşk yolunda sabit kadem olmak gerekir. Âşık, Yusuf'undan ayrı düşmüş Hz. Yakup gibidir. Ayrılık sebebiyle kan ağlar.

*Rahmî olur mı didüm 'âşıkma ma'sûkların
Nedür ey Rûhî-i şeydâ bu tecâhül didiler*

(s. 493, G. 285/8)

*Tarîk-i 'aşkda sâbit kadem bir rind-i 'âşıkdur
Anunçün Rûhî'ye 'aşk ehli cümle i'tibâr eyler*

(s. 481, G. 267/5)

*Ağlamak 'uşşâk içündür Rûhiyâ kan ağla kim
Yûsufından ayru düşmüş sen de bir Ya'kûbsın*

(s. 881, G.873/5)

3.Şair-bülbül, tûtî, hümâ²⁸

Daha önce şair-âşık münasebeti işlenmiş ve divan şairlerinin kendilerini gerçek birer âşık kabul ettikleri belirtilmişti. Divan şiirinde âşığın sembolü ise bülbüldür. Bu yüzden Gül ü Bülbül mesnevileri yazılmış ve beyitlerde bülbülün güle olan aşkı sürekli konu edilmiştir.²⁹ Bülbülü âşık eden gülün

27 Konuyla ilgili Ahmet Hikmet de şairin asabî bir âşık olması gerektiğini ve böylece eserlerinin her kesce makbul olabileceğini söyler. Ahmet Hikmet, "Musahabe-i Edebiye", *Servet-i Fünûn*, 14 Teşrin-i Sani 1312, 298, 178-180.

28 Şair-bülbül benzetmesine dayalı diğer beyitler: *Bağdatlı Rûhî Dîvânı*, s. 330, G. 40/3; s. 686, G. 574/5. Şair-tûtî, hümâ benzetmesine dayalı diğer bazı beyitler: *Bağdatlı Rûhî Dîvânı*, s. 362, G. 89/5; s. 362, G. 90/5; s. 535, G. 344/7; s. 908, G. 912/5.

29 Gül ü Bülbül mesnevilerinin en tanınmışısı Kara Fazlî'ninkidir. Gül ü Bülbül mesnevileri üzerine yapılan doktora çalışması için bk. Gencay Zavotçu, "Türk Edebiyatında Gül ü Bülbül Mesnevileri: Mukayeseli Çalışma," Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1997.

güzelliğidir. Bülbül, çiçeklerin sultanı gülün güzelliği karşısında kendinden geçer, sürekli onun güzelliğinden ve aşkından söz eder. Âşık olan şair de kendini bülbüle, sevgiliyi veya onun yüzünü, yanağını, dudağını vs. güle benzetir. Bülbülün gülün karşısında ötüşü gibi âşık olan şair de sevgilinin güzelliği karşısında onun için sürekli şiirler yazar ve okur.

*'Andelîb-i çemen-ârâ-yı suhandur Rûhî
Anı gül ruhlarının şevki idüpdür gûyâ*

(s. 329, G. 38/5)

Rûhî, bir başka beytinde Mehdî isimli bir şairi irfan gülbahçesinin bülbülü olarak tanıtır.

*Gül gibi Mehdî tâze gazeller ider mi tarh
Ol 'andelîb-i gülşen-i 'irfân ne demdedür*

(s. 159, K, b. 11)

Rûhî, bazı beyitlerinde de kendini tuti ve hüma olarak tanıtır.³⁰

*Eylemez kat'-ı nazar la'l-i lebünden Rûhî
Benzer ol tûtî-i gûyâya şekerler gözedür*

(s. 535, G. 344/7)

4. Şair-Hz. İsa, Hz. Mûsâ, Hz. Ya'kûb

Divan şairleri, şiirlerinde kendilerini bazen bir peygambere benzetirler. Bu peygamberlerin başında Hz. İsa gelir. Şair şiiriyle, bir yandan kelimeleri diğer yandan da ölü gönülleri diriltip canlılık verdiği için kendini Hz İsa'ya benzetir. Böylece şiirinin ne kadar etkili olduğunu vurgulamaya çalışır. Kur'ân'da bahsedildiği üzere Hz. İsa ölüleri diriltir, hastaları iyileştirir, körlerin gözünü açardı. Bir keresinde çamurdan yaptığı kuşa ruhundan üfleyerek onu uçurmuştur. Allah'ın verdiği güç ve müsaade ile insanları hayrette bırakan bu

30 Divan şairlerinin bülbülden sonra kendilerini en çok benzettikleri kuş kanaatimizce tuti (papağan)'dir. Şair-tuti benzetmesine dayanan beyitlerden belki de en güzeli olan Nef'î'nin beytini burada not etmek yerinde olacaktır: "Tûtî-i mu'cize-güyem ne desem lâf değil / Çarh ile söyleşemem âyinesi sâf değil" bk. Metin Akkuş, *Nef'î Dîvânı*, Akçağ Yay., s. 315, G. 71/1. Divan şiirinde hüma kuşunun ele alınışıyla ilgili geniş bilgi için bk. H. Dilek Batıslam, "Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hüma, Anka ve Simurg", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, VII (2002), 185-195.

mucizeleri gerçekleştirdi.³¹ Şairler de tıpkı Hz. İsa gibi ölü harfleri anlamlı hâle getirir, bunlarla miskinleşmiş ölü ruhları uyandırır ve ölüden farksız yaşayan insanları canlandırır. Cemiyeti bilgili, duygulu, dinamik bir topluluk hâline getirerek topluma ruh verirler. Bu yönleriyle şairler kendilerini Hz. İsa'ya benzetmişlerdir. Ayrıca bu benzerliğin temeli Allah'a dayanmaktadır. Hz. İsa'ya yaratma gücü veren Allah, yukarıda da anlatıldığı gibi, şairlere de şairlik kabiliyeti vermiştir. Yani peygamberlerin sahip olduğu diriltme ile şairlerin sahip olduğu ruh verme kabiliyeti Allah vergisidir ve O'nun izni ile gerçekleşir. Rûhî aşağıdaki beytinde, sade şiirde zamanın İsa'sı olduğunu söylerken ilham kaynaklı sözlerden oluşan şiirlerin ve ruh bahşeden nefeslerin kendisine Allah tarafından verildiğini vurgulamıştır.

*Suhandâ İstî-i vaktem bana müsellemdir
Kelâm-ı mevhibet âsâr u rûh-bahş enfâs³²*

(s. 91, K, b. 28)

H. Yakup çok sevdiği oğlu Hz. Yusuf'tan ayrı düşünce onun hasretiyle Külbe-i Ahzân (hüzünler evi) denilen kulübesine çekilerek yıllarca ağlamış, kanlı göz yaşları dökmüş ve sonunda ağlamaktan gözleri görmez olmuştur.³³ Sevgilisinden ayrı düşüp hasretle kan ağlayan âşık (şair) da aynı kadere sahip olduğu için kendisini Hz. Yakub'a benzetir.

*Ağlamak 'uşşâk içündür Rûhiyâ kan ağla kim
Yûsufundan ayru düşmüş sen de bir Ya 'kûbsın*

(s. 881, G.873/5)

Rûhî, Hz. İsa ve Yakub'a olduğu gibi bir beytinde de Hz. Musa'ya benzediğini söyler. Hz. Musa Türk edebiyatında, Allah ile konuşması, sihirbazları aciz bırakması, elini koynuna sokup çıkarınca elinin bembeyaz bir nur olması, Hızır ile birlikte yolculuk yapması vb. özellikleriyle anılır. Bunlardan en çok konu edilen özellikleri Tur dağında ateş şeklinde tecelli eden Allah ile konuşması, elini koynuna sokup çıkardığında elinin beyaz oluşu ve esasının

31 Hz. İsa'nın mucizeleri için Kur'ân'dan şu âyetlere bakılabilir: Âl-i İmrân 49, Mâide 110.

32 Coşkun Ak neşrindeki "rûh-bahş-ı enfâs" şeklindeki terkipli okuyuş vezin ve anlam bakımından uygun değildir.

33 Hz. Yakup hakkında geniş bilgi için bk. Kur'ân-ı Kerim, Yusuf Suresi.

yılan olup diğer sihirbazları aciz bırakmasıdır.³⁴ Rûhî de başkalarını aciz bırakan şiirler yazmasıyla kendini Hz. Musaya benzetir ve kendini zamanın Musası olarak tanıtır.

*Bu mu'ciz nazm ile Rûhî ben ol Mûsâ-yı vaktem kim
Derûnum vâdi-i Eymen'dür anda nârdur dâğum*

(s. 812, G. 766/5)

"Ey Rûhî! Bu mucizevi nazım ile ben zamanın Musa'sıyım. Kalbim (Hz. Musa'nın Allah ile konuştuğu) Eymen vadisi, ondaki yara da vadideki (Hz. Musa'ya görünen) ateştir." Şeklinde nesre çevirebileceğimiz beyitte şair kalbini vâdi-i Eymen'e, kalbindeki yarayı da vadideki Allah'ın tecelli ettiği ateşe benzetmiştir. Bu beyitte verdiği bilgilerden hareketle Rûhî'nin, Allah'ın kendi kalbine tecelli ettiğini ve ilahî ilhamla şiirler yazdığını vurgulamaya çalıştığı söylenebilir.

5. Şair-süvari (Faris, rakib),³⁵ kavvas (okçu), savaşıcı

Nazm meydan, belâgat da at olarak tasavvur olunursa şair de atın binicisi olur.

*Bu gün nazm meydânının yügrügisin
Olupsun belâgat semendine rakîb³⁶*

(Matbu nüsha, s. 40, b. 7)

Beyitte şair fahriyede bulunarak döneminin en iyi şairi olduğunu iddia etmektedir. Şair böyle övündüğü beyitlerden birinde de kendini okçuya benzetir.

Elimde kavvâ-i kasîde kepâde olmuşdur

Kepâdemi çekemez lîk değme bir kavvâs³⁷ (s. 91, K, b. 27)

34 Hz. Musa'nın mucizeleri için Kur'an'da şu ayetlere bakılabilir: A'raf 107, 108, 117; Kasas 29-34; Bakara 60, Kehf 60-82.

35 şair-faris benzetmesini işleyen bir kıt'a için bk. *Bağdatlı Rûhî Dîvânı*, s. 1058, Kt, 21.

36 Matbu nüshada yer alan bu beyit Coşkun Ak neşrinde metinde ve nüsha farklarında yoktur. Bu beyitle birlikte *Külliyât-ı Eş'âr-ı Rûhî-i Bağdâdî*'de "Sâhib-i suhan kim ezelden olupdur / 'İbârâta mâlik kemâlâta sâhip" beytiyle başlayan ve takip eden on bir beyit yani toplam on iki beyit Coşkun Ak neşrinde yer almamaktadır. bk. *a.g.e.*, s. 39-40.

37 Coşkun Ak neşrinde (*Bağdatlı Rûhî Dîvânı*) bu beyit 26 ve 91. sayfalarda hatalı olarak geçmektedir. 26. sayfada ikinci mısradaki "lîk" kelimesi yer almazken 91. sayfada "kavvâs"dan önce fazladan "kavi" kelimesi konmuştur.

"Elimde, kaside yayı kepaze olmuş yani iyice yıpranmış, gevşemiştir. Ancak benim o kepaze olmuş yayımı bile değme bir okçu çekemez." şeklinde nesre çevirebileceğimiz beyitte Rûhî, yaya benzettiği kaside nazım şeklini çok kullandığını ve onda mahir olduğunu vurguluyor.³⁸ Aşağıdaki beytinde ise

*Nîze-i irfân elinde tevsen-i tab' ise râm
Nazm meydânı senündür Rûhiyâ cevânâ gel (s. 808, G. 758/5)*

"Ey Rûhî! İrfan mızrağı elinde, tabiat atı ise emrinde, (artık) nazm meydana senindir, savaşmaya gel." diyerek kendini cengavere benzetiyor. Bu arada nazm alanında savaşacak şairin silahının irfan, taşıyıcısının da şairlik yaratılışı olduğunu vurgulamaktadır. Bir başka beytinde ise dil kılıcına sahip olduğunu söyler.³⁹

6. Şair-güneş, saba, nihâl

Divan şairlerinin çoğu, şairlik gücü bakımından kendilerini diğer şairlerle zaman zaman mukayese ederler. Onların cahilliklerinden ve şairliklerini kıskandıkları için çekiştirmelerinden söz ederler. Rûhî de diğerleriyle arasındaki farkı ortaya koymak için bir kıt'asında kendini güneşe, diğerlerini de Süha yıldızına benzetir.

*Bir alay câhil idüp tab'una kuvvetde hased
Seni kadh itseler ey Rûhî ne sûdı vardur*

*Nedür anlar ki seniñle olalar kâbil-i bahs
Mihr yanunda Sühânun ne vücûdı vardur (s. 1056, Kt.14)*

"Ey Rûhî! Bir alay cahil, şairliğine haset edip seni çekiştirse bunun onlara ne yararı olur. Onlar seninle nasıl iddiaya kalkışır. Güneşin yanında Süha yıldızının ne varlığı vardır." dediği beytinde Rûhî, kendini güneşe, kendini kötüleyen cahil şairleri Süha yıldızına benzetmiştir. Bu benzetmede güneşin parlaklığını ve bu parlaklığın kendinden kaynaklandığını hatırlamak gerekir. Yıldızların ışıklarını güneşten aldıkları ve Süha yıldızının küçüklüğünden

38 Rûhî divanında toplam 40 kaside vardır.

39 Beyit için bk. *Bağdath Rûhî Dîvânı*, s. 499, G. 295/8.

dolayı görülmesinin güç olduğu hatırlanırsa Rûhî'nin kendini çekiştiren rakiplerini ne derece küçülttüğü anlaşılır.⁴⁰

Rûhî, "Ey sevgili! Saba rüzgârı, sabah vakti gülşende senin dudağını methedince goncanın ağzı hayretten açık kaldı." şeklinde nesre çevirebileceğimiz beytinde sevgilinin dudakları vasfında şiir yazan şairi istiare yoluyla saba rüzgârına benzetmiştir.

Goncanun açıla kaldı deheni hayretden

Subh-dem medh idicek la'lüni gülşende sabâ (s. 330, G. 40/4)

Beyitte goncanın açılması hüsn-i ta'lil yoluyla farklı ve güzel bir sebebe bağlanmıştır. Saba âşık yani şair, gonca sevgili olarak teşhis edilmiş ve saba-gonca ilişkisi şair-sevgili ilişkisini anlatmak için kullanılmıştır. Âşığın övücü sözleri karşısında yalnızca tebessüm eden bir güzel tasvir edilmiştir. Beyit, klâsik Türk edebiyatında çok sevilen istiare, teşhis, hüsn-i ta'lil, tenasüp sanatlarıyla örülmüş güzel bir örnektir. Rûhî'nin Klâsik şiirin sanat anlayışını bildiği ve rahat bir şekilde uyguladığını bu ve benzeri beyitleri örnek göstererek söyleyebiliriz.

Zekeriyazade Yahya Efendinin⁴¹ Halep'e kadı olarak tayin edilmesine tarih düştüğü manzumesinde Rûhî, şairi bir fidana benzetir:

Ol nihâl-i sahn-i gülzâr-ı suhan kim sözleri

Tâzedür mânend-i gülberg-i çemenzâr-ı Na'im (s.237, Kt, b.5)

40 Fuzûlî de bir beytinde, Hz. Muhammed'in peygamber olmasıyla diğer peygamberlerin hükmünün ortadan kalkmasını, güneşin doğuşuyla Süha'nın görünmez oluşunu örnek göstererek anlatır:

Çıkdı bir gün ki ziyâsında temâmî-i rüsûl

Oldı mahv öyle ki hurşîd şu'ânda Sühâ

"(Hz. Peygamber, bir güneş gibi ortaya çıktığında, bütün peygamberler, güneş ışığında Süha yıldızının görünmez oluşu gibi mahv oldu (hükümleri kalktı)" Beyit için bk. Fuzûlî, *Türkçe Dîvân*, haz. Kenan Akyüz-Sedit Yüksel-Süheyl Beken-Müjgan Cunbur, s. 129, G.5/1. Bu beytin geniş açıklaması ve Süha yıldızının özellikleri hakkında daha kapsamlı bilgi için bk. Sabahat Deniz, "Fuzûlî'nin Şiirlerinde Bazı Kozmik Unsurlar", *BİR Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, III (1995), 180.

41 Rûhî, Zekeriyazade Yahya Efendinin Halep'e kadı tayin edilmesine tarih düştürmüştür. Bu manzumeye göre Yahya Efendi yardım sever, hilm ve haya sahibi biri olup güzel şiirleri vardır. Halep kadılığına getiriliş tarihi 1004/1595-1596'dır.

Beyitte özellikle sözlerin (şiiirin), gül yaprağı gibi taze oluşu övülmüştür. Taze söz söylemeyi; daha önceden söylenmemiş mazmunlar söylemek, yeni hayaller kurmak, yeni teşbihler, istiareler, tezatlar vs. bulmak şeklinde düşünürsek; Rûhî'nin güçlü bir şairden, bilinenlerin tekrarını değil, farklı yeni şeyler söylemesini beklediği anlaşılabilir.

7. Şair-sahir(büyücü)⁴²

Şairi şair yapan unsurların ilki onun yaratılışında var olduğu kabul edilen şairlik gücüdür. Adından söz ettirebilmesi için şairin her şeyden önce bu vasfa sahip olması gerekir. Ancak tek başına yeterli olmayan bu vasıf sonradan dil, edebiyat, kültür, gelenek, inanç, dönemin çeşitli bilimleri vs. ile beslenir. İyi bir şairin başka vasıfları da vardır: Sihir ve mucize gibi. Şair ara sıra da olsa kendini, övmek ve yüceltmek amacıyla olağan üstü, fizik ötesi ve bilinmeyene dayandırılan güçlere sahip gibi gösterir. Meselâ: Sık olmasa da bazen, peygamber gibi muciz sözler söylediğini, bir büyücü gibi büyüleyici şiirler yazdığını ifade ederek kendini peygamber ve sahire benzettir. Elbette kullanılan bu teşbihler mecazidir. Gerçekte şairin kendini mucizeler gösteren peygamber ya da sihirle uğraşan biri olarak gördüğü düşünülemez. Şair böyle bir benzetmeyle, mübalağalı da olsa, sözlerinin insanlar üzerinde bırakmış olduğu tesirin gücünü vurgulamaya çalışır. Rûhî bir beytinde:

*Sözde biz sihr eylerüz fenn-i gazelde mâhirüz
İşidenler şi'r-i garrâmuz sanurlar sâhirüz⁴³*

(*Matbu Divan, s. 237, b.2*)

"Biz sözde (şiiirde) sihir yaparız, gazel tarzında mahiriz. Güzel şiirimizi dinleyenler bizi sahir (büyücü) sanırlar" diyerek gerçekte sahir olmadığını ancak şiirlerinin tesiriyle insanların kendini öyle nitelediğini açık bir şekilde dile getirir. Beyitte şairin gazelde mahir oluşunu dile getirmesi dikkati çekicidir. Şiir yazan çok, tesirli şiir yazan azdır. Rûhî kendini sihirli şiirler yazan ender şairlerden biri olarak görmekte ve kıymetinin ölmeden önce bilinmesini arzu etmektedir:

42 Şair-sahirbaz ilişkisini işleyen diğer beyitler: *Bağdatlı Rûhî Dîvânı*, s. 580, G. 415/5; s. 597, G. 442/2; s. 900, G.901/5.

43 İkinci mısra Coşkun Ak neşrinde "Şi'rimüz güş eyleyenler zanniderler sâhirüz" şeklindedir. (s. 636, G. 496/1).

*Girmez hemîşe şâ'ir-i sihr-âferîn ele
Ko gafleti ki Rûhî-i sâhib-suhan gider* (s. 497, G. 292/5)

Rûhî'nin kendini bazen büyümlü sözler söyleyen sahire, bazen de mu'ciz sözler söyleyen peygamberlere benzetmesinin ardında, güçlü bir şair olabilmek için insanları hayrette bırakacak tesirli sözler söylenmesi gerektiği anlayışı yatmaktadır kanaatindeyiz.

Şairi yazdıran ve susturan etkenler

Rûhî'nin şiir yazma sebeplerinden biri, sevgiliye hâlini anlatma arzusu-
dur. Şair için şiir, kendini ifade etme, aşkını dile getirme vasıtasıdır:

*'Arz iderüz gazeller ile yâre hâlimüz
Biz Rûhiyâ zarîflerüz nüktedânlaruz* (s. 630, G. 487/5)

*Rûhî zarâfet ile idüp 'arz-ı iştiyâk
Ol mâh-rûya gün başına bir gazel virür* (s. 566, G. 389/7)

Son beytinde Rûhî, ay gibi parlak sevgiliye her gün zarafetle, ilgisini ve özlemine arz eden bir gazel verdiğini söyler.

Bazen de şair geride kalanlara bir eser bırakmak için yazar. Aşağıdaki beytinde "Ey Rûhî! Âlemde eserim kalmadı diye (üzülme), dünyada sözden daha kıymetli eser olur mu?" diyerek Rûhî, şiirlerini dünyaya bıraktığı çok kıymetli eser olarak nitelemektedir:

*Eserim kalmadı 'âlemde dime ey Rûhî
Sözden a'lâ dahı olur mu eser dünyâda* (s. 930, G. 947/5)

Şiir yazmaya sevk eden diğer bir etken de şair, âlim, devlet adamı vb. şairin çevresindeki diğer insanların şiire olan iltifatıdır.

*Bir yerde kim revâc bula gevher-i makâl
Lâyık degül ki tab'-ı suhan-perver ola lâl* (s. 136, K, b.1)

Rûhî bu beytinde "Söz cevherinin revaç bulduğu yerde söz ehlinin suskun olması uygun değildir" diyerek şiire iltifat edilen yerde şair susmaz, demek istemiştir. Ters bir durumda yani şiire, sanata değer verilmemesi hâlinde ya da değerlendirecek seviyede insanların kalmaması durumunda ise şairler susar:

*Halk-ı cihânda kalmadı teşhîs Rûhiyâ
Yegdür sükûna varduğı tab'-ı suhan-verün*

(s. 708, G 607/6)

Şiire iltifat edilmemesi şairi susturan önemli bir etkidir. Bunun yanında şairin geçim sıkıntısı çekmesi, beklediği itibarı görmemesi, sürgün edilmesi, başına gelen felaketler vb. birçok husus onun şirden uzaklaşmasına sebep olabilir. Rûhî'nin de zamandan ve felekten şikâyetini dile getiren beyitleri vardır. Bir mısraında o, kendisini cihanın mihnetinin dembeste kıldığını söyler.⁴⁴ Bir başka mısraında da "Felekdür eyleyen dembeste Rûhî-i suhandânı" der.⁴⁵ Yalnız o, bu olumsuz etkenlere rağmen sevgilinin güzelliği karşısında onu vasf eden şiirler yazmadan duramaz:

*Ehl-i tab'ı kıldı hep dem-beste cevri-rûzgâr⁴⁶
Rûhî'yi şevk-i ruhundur nükte-perdâz üdüren*

(s. 864, G. 843/7)

Rûhî'nin bu beytinden de anlaşıldığı üzere bütün olumsuzluklara rağmen şair (sanatkâr), güzel ve güzelliklere karşı hassas olup onun cazibesi karşısında coşar ve sanatını icra etmekten kendini alamaz.

Dönemin şiir ve şaire bakışı

Rûhî, bazı beyitlerinde, yaşadığı 16. yüzyılın ikinci yarısının şiir ve şaire bakışını yansıtan bilgiler verir. O, şiirlerinde, şair ve şiire iltifat eden ve etmeyenler olarak iki kesimden söz eder. Şaire iltifat etmeyenler, şirden anlamayan cahil kesimlerdir ki öyleleri ekseriyetle mala düşkün olurlar.⁴⁷ Şaire iltifat edenler ise şirden anlayan devlet adamları ve kâmil kimselerdir. Şairler kâmil kelimesini olgun, bilgili, belâgat ehli, nüktedan, nazm erbabı vs. kap-

44 *Bağdatlı Rûhî Dîvânı*, s. 685, G. 572/8. Diğer bir beyitler için bk. *Bağdatlı Rûhî Dîvânı*, s. 503, G. 300/8, *Külliyât-ı Eş'âr-ı Rûhî-i Bağdâdî*, s. 255, b. 3.

45 *Bağdatlı Rûhî Dîvânı*, s. 990, G. 1038/7. Mısraın ilk kelimesi Coşkun Ak neşrinde "Felekte" şeklinde, matbu nüsha *Külliyât-ı Eş'âr-ı Rûhî-i Bağdâdî*'de ise "Felekdür" şeklindedir. Matbu nüsha daha uygundur. bk. *Külliyât-ı Eş'âr-ı Rûhî-i Bağdâdî*, s. 338, b. 7.

46 Matbu nüshadaki "rûzgâr" kelimesinin yerinde, Coşkun Ak neşrinde yer alan "nigâr" kelimesi vezne uygun değildir. bk. Matbu nüsha *Külliyât-ı Eş'âr-ı Rûhî-i Bağdâdî*, s. 317, b. 3.

47 Örnek bazı beyitler için bk. *Bağdatlı Rûhî Dîvânı*, s. 499, G. 295/3; s. 700, G. 595/5.

samlı bir anlamda kullanırlar. Aynı bilgi ve kültürü almış, aynı zevki paylaşan kişiler şair dostudur. İşte bu dostlar ara sıra bir araya gelip nazım ve nesir eserler okur ve şairane sohbetler yaparlar.

*İrişe keyfler gele bir yire nükte-sencler
Okna nazm u nesr ola mebhas-i şâ'irâneler*

(s. 582, G. 418/4)

Şiirden anlayan devlet adamlarının iltifatıyla şiir ve şair daha da değer kazanmakta ve tanınmaktadır.⁴⁸

*Eş'ârumuz el üzre n'ola tutsalar ki var
Feyzî Efendi gibi emîr-i kelâmumuz*

*Mazhar düşerse zerre kadar mihr-i lutfına
Baş eğdürür zemânede a'dâya nâmumuz⁴⁹*

(s. 638, G. 497/8-9)

Rûhî ayrıca bir beytinde "Ey Rûhî! Devlet istersen Rum'a (Anadolu'ya) git. Çünkü orada bir belâgat ehli görünce iltifat ederler"⁵⁰ diyerek Anadolu'daki ilgiden söz ederken yaşadığı bölgedeki (Bağdat ve Şam civarı) ilgisizliği vurgulamaktadır.

Rûhî'nin dönemin şairleri hakkındaki görüşleri

Daha önceki bölümlerde, beyitlerinden hareketle Rûhî'nin şairler hakkındaki görüşleri işlenmeye çalışıldı. Onun şair konusundaki düşüncelerini dile getirdiği bir de "şair" redifli gazeli vardır. Öneminde binaen bu gazel burada

-
- 48 Konuyla ilgili Âşık Çelebi (ö. 979/1571-72)'nin çok güzel bir beyti vardır:
Kişiyi iltifât şâ'ir ider
Belki cümle hünerde mâhîr ider
(Harun Tolasa, *16. yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi I*, Ege Üniversitesi, İzmir 1983, s. 313)
- 49 Bu beyitlerde adı geçen Feyzî Efendi, Rûhî'nin adına kaside de yazdığı dönemin Bağdat Defterdarlarından olup Rûhî'nin çok sevdiği bir devlet adamıdır.
- 50 Nesre çevrilişi verilen beyit şöyledir:
Rûhiyâ devlet dilersen 'azm-i Rûm it kim hele
Meyl iderler anda bir ehl-i belâgat görseler
(*Bağdatlı Rûhî Divânı*, s. 555, G. 374/5)

ayrıca ele alındı. Esasen şair ve şiir hakkında başka beyitleri olmasa bile yalnızca bu gazel, onun konuyla ilgili fikirlerini bize yansıtır niteliktedir. Rûhî, sözünü ettiğimiz gazelinde özetle şunları dile getirmektedir:

"Şairlik zordur. Birkaç beyitle şair olunmaz. Onun için yıllarca şiir meşk etmek gerekir. Marifet ehli ancak öylelerine şair diyebilir. Şair geçinenlerin çoğu seviyesizdir ve taklitten öte geçememiştir. Onların yazdıklarının içinde binde bir seviyeli bir şiir bulunmaz.

Herkes şiirden anlamaz ve bu yüzden herkes şairi takdir edemez. Şairin ne demek istediğini ancak şair olanlar ve marifet ehli bilir. Cahil halk, şiirden anlamadığı için onu fitne işi sanır.

Şairin rütbesi çevresinde oldukça yüksektir. Onun dil kılıcı vardır. Kimseden korkmaz ve kimseye müdara etmez. Yaratılışından gelen mükemmellik sayesinde o nerede olursa olsun sözünü yürütür. Nüktedandır ve nüktedanlıkta onun üstüne yoktur. Bu yüzden bulunduğu yerin neşesi, süsü olur":

*Şâdmân ol sana meyl eylese cânâ şâ'ir
Benzemez gayrilere rütbede zîrâ şâ'ir*

*Nüktedânlıkda tefevvuk idemez şâ'ire gayr
Kande otursa olur encümen-ârâ şâ'ir*

*Halk-ı 'âlem ne bilür pür-fiten anlar şî'rîn
Şâ'irün kasdını fehm eylemez illâ şâ'ir*

*Şâ'ir olmak katı müşkildür olur fikr itme
Söylemekle bir iki beyt her ednâ şâ'ir*

*Şî're taklîd ider ol denlî edânî var kim
Bulamazsın arasan binde bir a'lâ şâ'ir*

*Kîşi yıllarla gerekdür ide meşk-i eş'âr
Ana erbâb-ı ma'ârif diyeler tâ şâ'ir*

*Kande olsa yüridür kuvvet-i tab' ile sözün
Eylemez kimseye 'âlemde müdârâ şâ'ir*

Mâlik-i tîğ-i zebânâm dir iken a' dâdan
Rûhiyâ eylemek insâf mı pervâ şâ'ir

(s. 498-499, G. 295/1-8)

Bu müstakil gazelinde söylediklerinin yanında Rûhî, dönemin şairleri hakkında, çoğu kaynaklarda yer almayan önemli bilgiler vermektedir. Özellikle manzum mektuplarında konu ettiği eş ve dostunun çoğu kendi gibi şairdir. Onların hayatları, şiir, şair ve sanat anlayışlarıyla ilgili çok değerli bilgiler verir. Bu bilgilerden Rûhî'nin dost çevresini, onlar hakkındaki görüşlerini ve dönemin sosyal ve kültürel yapısını öğrenme fırsatı buluyoruz.

Sözü edilen bu dört manzum mektup Türk edebiyatında manzum mektup yazma geleneğinin birer örnekleridir. Manzum mektuplar umumiyetle mensur bir girişle başlayıp kaside başlığıyla manzum olarak devam eder. İlk beyitleri kendi içinde kafiyeli yani musarra olmadığı gibi kaside bölümlerine de sahip olmadıkları için daha çok kıt'a-i kebirî şekindedirler. Rûhî'nin mektuplarında mensur giriş yoktur ancak manzum kısım geleneğe uygundur. Geleneğin en tanınmış örneği 16. yüzyıl şairlerinden Gazalî (1466-1535)'nin bir mektubu ile buna Zati, Rûmî ve Katip Cafer Çelebi'nin cevaplarıdır. Gazalî'nin mektubu "eyü mi", cevap niteliğindeki mektuplar ise "eyüdür" redifiyle yazılmıştır. Rûhî'nin mektuplarının üçü "nicedür", "ne demdedür", "eyüdür" şeklinde soru ve cevap hususiyetleriyle geleneği aynen yansıtmaktadır.⁵¹

Rûhî'nin sözü edilen dört manzum mektubunu, önemi dolayısıyla burada tanıtmak ve yer alan şairleri ve haklarında Rûhî'nin değerlendirmelerini vermek, bu makalenin konusu dikkate alınırsa yerinde olacaktır.⁵²

-
- 51 Türk edebiyatında manzum mektup konusunu kapsamlı bir şekilde ele alan bir çalışma henüz yapılmamıştır. Ancak konuya ışık tutan ciddi çalışmalar vardır. Bu alanda Günay Kut'un Gazalî'nin mektubu ve ona yazılan cevaplarla ilgili bir çalışması örnek gösterilebilir. (bk. Günay Kut, "Gazalî'nin Mekke'den İstanbul'a Yolladığı Mektup ve Ona Yazılan Cevaplar", *TDAY Belleten* 1973-1974, s. 223-252.) Ayrıca *Türk Dili: Mektup Özel Sayısı XXXI/274* (1974)'de Rûhî'nin "nicedür" redifli ilk mektubu (s. 46-48) da yer almak üzere bazı divan şairlerinin mektuplarına da yer verilmiştir.
- 52 Bu manzumelerin tanıtımı yapılırken Cemal Kurnaz'ın "Ruhinin Dostları" adlı makalesinden istifade edilmiştir. bk. *Türk Kültürü Araştırmaları: Prof. Dr. Oktay Aslanapa'ya Armağan*, XXXI/1-2, (1995), 279-323. Aynı makale Cemal Kurnaz'ın bir kısım makalelerini kapsayan *Divan Edebiyatı Yazıları* (Akçağ, Ankara 1997, s. 126-182) adlı eserde de yayımlanmıştır.

Rûhî'nin Şam'dan Bağdat'a gönderdiği "Kasîde Berây-ı Letâif Gofte Şud" başlığını taşıyan birinci mektup 43 beyittir.⁵³

*Yürü Bağdâd'a yine ey dil-i şeydâ gör kim
Fâtih-i mülk-i 'Acem Âsaf-ı devrân nicedür*

beytiyle başlayan mektubun mahlas beyti mevcut değildir. Gazalî'nin "eyü mi" redifini andıran "nicedür" redifiyle yazılmıştır. Bu manzumede adı geçen şahıslar şunlardır: Ahdî, Âlimî, Çaşnigirbaşı Sinan, Ferrâr (Musa), Feyzî Efendi, Hasan Bey, Helvacı Mehmed Ağa, Kavsi, Kethuda Hasan, Leclâc Muhammed Bey, Me'mûn Bey, Mehterbaşı, Muhammed Çavuş, Muhammed Çelebi, Muhzır Ağa, Muslî Çelebi, Sinân Yûsuf Paşa, Şemsüddin, Uğurlu Ali Bey.⁵⁴

*Yolun düşse diyâr-ı Basra'ya ey bâd-ı 'itr-engîz
Du'âlar eyleyüp bûs it elin bizden 'Alî Hânun*

beytiyle başlayan "Velehu Berây-ı Letâif Gofte Şud" başlığını taşıyan⁵⁵ ikinci mektup ise Bağdat'tan Basra'ya Ali Han'a yazılmış olup toplam 53 beyittir. Mahlas beyti yoktur. Bu mektupta anılan şahıslar şunlardır: Abdürrahîm, Ahdî, Burhanzâde Osman, Dervîş Hamdî, Dervîş Hüseyin, Emînî, Enînî, Fazlî, Molla Ahmed, Hasan bin Abdurrahman, Hüseyin, İlmî, Muhammed Şâh, Nasrânî, Necif Şâh, Nusretî, Osman Şemsüddin-i Rahşân, Tarzî, Vukûf, Zerger Abdül'ali, Zerger Hasan, Zeynîzâde.

*Bağdâd'a düşse reh-güzerün ey nesîm-i subh
Gör evvelâ ki zümre-i yârân ne demdedür*

53 Coşkun Ak neşrinde geçen bu başlık (s. 152) Rûhî divanının Ali Emirî Nüshasında (Millet Ktp. Ali Emirî Efendi Manzum Eserler, nr. 179) "Rûhî Şam'dan Bağdat'a Mektub Gönderdiği'dür" şeklindedir. Ayrıca nüsha farkı olarak da gösterilmemiştir. Kanaatimizce, Emirî nüshasındaki başlık manzumenin türünü de gösterdiği için tercih edilmeliydi.

54 Kurnaz, *a.g.e.*, s. 129.

55 Coşkun Ak neşrinde geçen bu başlık (s. 155) Rûhî divanının İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 2849 ve 235 numaralı nüshalarında "Mektûb-ı Rûhî Efendi be-Basra Firistâde Bûd" şeklindedir. Ayrıca nüsha farkı olarak da gösterilmemiştir. Kanaatimizce Üniversite nüshasındaki başlık manzumenin türünü de gösterdiği için tercih edilmeliydi.

beytiyle başlayan "Kasîde-i Mektûb-güne ez Cânib-i Şâm-ı Cennet-meşâm be Cânib-i Bağdâd Firistâde Bûd" başlığını taşıyan III. mektup Şam'dan Bağdat'a gönderilmiş olup 42 beyittir.⁵⁶ Mahlas beyti vardır. Mektubun kime gönderildiği anlaşılmamaktadır. Mektupta adı geçen kişiler şunlardır: Ahdî, Ahmed-i Harîfî, Ali Han, Âteşî, Burhanzâde Osman, Cevherî, Dâif Efendi, Derviş Şeyhî, Emînî, Fazlî, Fehmî, Feyzî Efendi, Figânî, Hacı, Hâkî Bey, Hâlî Bey, Âmidî, Hazret-i Cömert, Hurremî, İlmî, Kâsım Ali, Kelâmî, Keşfî Efendi, Kevserî, Mehdî, Molla Hasan, Molla Şerîf, Muhammed, Nakdî, Necef, Nidâyî, Nusretî, Pervane, Rindî, Sâni, Tab'î Efendi, Tarzî.⁵⁷

*Ey sabâ müjde virüp söyle Kelâmî Dedeye
Bendesi olduğın ol âfet-i devrân eyüdüür*

beytiyle başlayan "Ve-lehû Berây-i Letâif Gofte Şûd" başlığını taşıyan dördüncü mektup Kербela'da Kelâmî Dedeye gönderilmiş olup 68 beyittir.⁵⁸ Mahlas 66. beyitte geçmektedir. Manzumede şu isimler yer alır: Acem Ağa, Ahdî, Ali Bey, Ali Fakı, Defterdar Hasan, Ehlî Bey, Fazlî, Feyzî Efendi, Hasan Han, Helvacı Başı, Hükmi, İlmî, Kavsi, Lagabî Baba, Lem'î, Me'mûn Bey, Mehterbaşı, Molla Ahmed, Muhammed Bey, Muhammed Çavuş, Muhammed Çelebi, Muhammed Dede, Muslî Çelebi, Resmî, Sinân, Sinân Yûsuf Paşa, Tarzî.⁵⁹

Bu manzumelerde 90 kadar şahıs ismi geçmektedir. Bunlardan şair olanları ve Rûhî'nin onlar hakkında verdiği bilgiler şöyle sıralanabilir:

Ahdî: Şemsî-zâdedir, sahib-i tezkiredir ve zinde dillidir, kimsenin meclisine tezkiresiz gitmez. Onu bir beytinde şöyle anar,

*Şu'arâ eskisi ol şîr-i suhan-gû ya'nî
Sâhib-i tezkire Ahdî-i gazel-hân nice düür*

Rûhî'nin bu beytinden, mektubun yazıldığı dönemlerde, Ahdî'nin yaşlı olduğunu, şiirler yazdığını ve meclislerde gazeller okuduğunu, öğreniyoruz.

56 *Bağdatlı Rûhî Divânı*, 158-161.

57 Kurnaz, a.g.e., 130.

58 *Bağdatlı Rûhî Divânı*, 161-165.

59 Kurnaz, a.g.e., 131.

Ahmed-i Harîrî: Rûhî'nin bir gazelinde üstadım diye söz ettiği şairdir. Meâdin-i ihsandır, üstattır.

Ali Fakr: Bekardır, Rûhî ona evlenmeyi tavsiye eder.

Âteşî: Kendini kıskananları hararetili şiirleriyle yakmaktadır.

Cevherî: Yazma nüshalarda "Kevserî" şeklinde kayıtlı olan bu şair çektiği eziyetlerle konu edilmiştir. Şairliğini yansıtacak ifade kullanılmamıştır.

Dât Efendi: Ehl-i kemal ve müfessir-i Kur'ân'dır.

Ehlî Bey: Marifet ehline rağbet eder, sözde ehliyet sahibi olup ârif-i Yezdan'dır.

Emînî: Sürekli Figânî'yi okuyup ona nazireler yazar.

Fazlî: Hep tarih yazar, müverrih-i devrandır. Şiir söylemekte başarılıdır.

Fehmî: Kelâmî Dede'nin hayranıdır. Dükkânı vardır ve şiirinde sanat satar.

Feyzî Efendi: Söz söylemeye muktedir olup irfan ehlinin koruyucusu, ihsan sahibi bir defterdardır.

Hükmî: Mahlasının Hükmî oluşuna şaşılmalı zira o şiir mahkumudur. Ayrıca hüküm yazan bir hattattır.

İlmî: İlim ve muhabbet sahibidir, sürekli kemalden dem vurur, gazel söyler.

İzârî: Rûhî Bağdat'tan Basra'ya yazdığı mektubunda Basralı İzârî'den de söz eder. Ancak bu şair için iyi şeyler söylemez. Onun başkalarının şiirlerini kendisininmiş gibi okuduğunu, şair geçindiğini, cahil ve topal olduğunu söyler. Konu ettiği şairlerin çoğunu övdüğü halde bu şairi yerden yere vurur. Basra'nın gönül erbabından yoksun olmadığını ifade ederek İzârî'nin ağzının payını niçin vermediklerini sorar. Daha sonra onun cahil ve topal olduğunu ve bunu herkesin bildiğini, bütün bunların yanında onun "insanların ot gibi bitip ot gibi gittiğine inanan" şeytanın buyruğunun kölesi olmuş sapık fikirli biri olduğunu belirtir. Son olarak argo bir ifadeyle susmasını ister aksi hâlde onu rezil edeceğini söyler:

*'İzârî mahlasın göynine takmış şâ'irin dirmiş
Okurmuş nâme-i eş'ârını erbâb-ı 'irfânun*

*Bi-hamdillah deęül erbâb-ı dilden hâlî hod Basra
Niçün aęzma çalmazlar o leng ü dün-ı nâdânun*

*Ne câhildür ne hardurlar olar kim giçinür şâ'ir
Aęiz açar yanında şâ'irân-ı nükte-güyânun*

*Anun nâkısluğı hod kendüye leng olduğı besdür
Ne hâcet ben dimek ma'lûmudur a'lâ vü ednânun*

*Biter ot gibi âdem oğlı yerlerden biter dirmiş
Düşüp ardına olmuş bende-i fermânı şeytânun*

*Dilin çeksün götine epsem olsun yohsa vallâhi
Düşüp ardına anun eylerin merdûdı dünyânun*

(s. 158, K, b. 43-48)

Kâmî: Rûhî onun şiirlerini bizzat görmüştür.

Kavsî-i Hîre: Yazısı şiiri gibi güzel şairlerden olup divanı vardır.

Mehdî: İrfan bahçesinin bülbülüdür, gül gibi taze gazeller yazar.

Nakdî: Güzel seslidir, gazel yazıp ahenkle okur.

Nusretî: İşitenleri hayran eden hoş şiirler yazar.

Osman Paşa: Şair dostudur.

Resmî: İrfan sahibi bir şair olup yakışıklıdır.

Rindî: Şiir fenninde üstattır, önde gelen şairlerdendir.

Rindî funûn-ı şî'rde üstâd mı yine

Ol serfirâz-ı nükte-güzerân ne demdedür (s.159, K, b.13)

Sânî: Şairdir ve etrafı şairler tarafından sarılmıştır.

Sinan Paşa: Rûhî onun için altı kaside ve üç tarih kıtası söylemiş ayrıca bazı müzeyyel gazellerde onu konu etmiştir.

Tarzî: Başı keldir, sefih birisi olduğu halde velayetten dem vurarak müritlerini başına toplar:

*Kel nâmını giydürdi mi fi'l-cümle kendüden
İtdi mi Tarzî başına dermân ne demdedür*

*Demler urur mu yine velâyetden ol sefih
Yanına cem' olur mu müridân ne demdedür*

(s. 159, K, b. 15-16)

Vukûû: Zamanın Câmii olan kâmil bir şairdir ve şairlerin hamisidir.

Rûhî şairlerden söz ederken genellikle onların sevilip sevilmediklerini, şiirde başarılı olup olmadıklarını, hangi şekilde başarılı olduklarını, mesleklerini, fizikî özelliklerini, yer yer fikir ve inançlarını, üstat olup olmadıklarını vs. konu eder. Az da olsa tezkire vb. kaynaklarda yer almayan bilgiler verir. Bu yönüyle burada konu edilen manzum mektuplar özellikle Bağdat ve civarında yaşayan şairler hakkında pek kıymetli bilgiler içeren belge niteliğindedirler.

Yapılan bu çalışmadan elde edilen sonuçlar şöyle sıralanabilir

Rûhî'nin 40 kaside, 1115 gazel ve irili ufaklı birçok diğer nazım şekli örneklerinden oluşan hacimli divanı üzerinde yapılan bu araştırmanın sonucu olarak, çeşitli mecaz, teşbih, mübalağa vb. edebî sanatları da kullanarak kendisinin ve çağının şair anlayışını küçümsenemeyecek bir boyutta değerlendirdiğini söyleyebiliriz. Onun bu değerlendirmeleri, kendine olduğu kadar çağına ve klâsik şiirin dünyasına da ışık tutmaktadır.

Rûhî'ye göre şairlik Allah vergisidir. Bu yaratılışa sahip olanlar çalışmalarını hâlinde güçlü şair olabilirler. En önemli çalışma ise şiir ilmini öğrenmek, öncekilerin yazdıklarını okumak, onları taklit etmek ve bir üstada bağlanmaktır. Bu usullerle yetişen şair sonra kendi kişiliğini ortaya koymalı ve üstatlarını aşmalıdır. Bilinenleri tekrar etmeyi bırakmalı, farklı şeyler ortaya koyabilmelidir. İnsanları hayrette bırakacak tesirli sözler söylemelidir. Ona göre döneminde şiir yazan, şair geçinen çoktur ancak güçlü şair yoktur.

Güçlü bir şair bilgi, olgunluk, belâgat, fasih lisan, ince hayal, nükte, rengin eda, alçak gönül, kanaat vb. hâl ve vasıflara sahiptir. Bunların yanında cömertlik, soyluluk, ahlâk, sohbet, dostluk, fazilet davasında bulunmamak, para ve mevkie önem vermemek, menfaat için başkalarına boyun eğmemek vb. özellikler de şairlerde bulunması gereken vasıflardır. Rûhî'nin az da olsa tenkit ettiği hususlar da vardır: Kararsızlık, karamsarlık, dengesizlik, taşkınlık, ser-

serilik, cinsellik vb. Rûhî'nin bu değerlendirmeleri dikkate alındığında onun gözünde şairin olumlu vasıflara sahip mükemmel ve örnek bir söz sanatkârı olduğu söylenebilir.

Rûhî, her ne kadar döneminde şairin kıymetinin bilinmediğinden şikâyet etse de Türk tarihi içinde şairin en itibarlı olduğu bir dönemde yaşadığı bilinen bir gerçektir. Belki şair, yaşadığı bölgeleri Anadolu ile karşılaştırınca haklı olarak böyle bir sonuca varmış olabilir.

Şair yalnızca şiir yazan biri değildir. O, aynı zamanda dönemin siyasî, içtimaî, sosyal vb. konularına da ilgi duyan bir aydındır. Bir aydından beklenen her şey ondan beklenir. Nitekim Rûhî'nin

*Sanman bizi kim şîre-i engûr ile mestüz
Biz ehl-i harabâtданuz mest-i elestüz*

beytiyle başlayan meşhur Terkib-bendi ve divanında yer alan bir çok sosyal muhtevalı gazeli dikkate alındığında sosyal konulara ne kadar duyarlı bir şair olduğu anlaşılır.

Şairi coşturan ve susturan etkenler vardır. Aşk, sevgi, güzellik şairi şiire yönelten sebeplerin başında gelir. Bunlara devlet adamları, ârif ve sanatkarların ilgisi de ilâve olunca şairin kalemî hiç durmaz. İlgisizlik ise şairin şevkini kıran ve kalemîni susturan en önemli husustur.

Şüphesiz ki Rûhî'nin bu değerlendirmelerinin bazıları günümüz anlayışıyla uyuşmayabilir. Ancak unutulmamalıdır ki anlayışlar sanatkârın yaşadığı ve eserî yazıldığı dönemin şartları içinde değerlendirilmelidir.